

УДК 81'367=161.2

ЗАЙМЕННИКОВЕ ВИРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТНИХ СИНТАКСЕМ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Наталія ДЗЮМАН

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
кафедра української мови,
вул. Тургенєвська, 8/14, ауд. 7.7, Київ, Україна
тел.: +380 (44) 4863931*

Проаналізовано суб'єктні синтаксеми, виражені займенниками, у семантико-синтаксичній структурі речення. Описано їх семантичні й морфологічні варіанти та функції.

Ключові слова: синтаксема, предикатна синтаксема (предикат), суб'єктна синтаксема (суб'єкт), займенникова синтаксема, семантико-синтаксична структура речення.

Сучасні синтаксичні теорії присвячені дослідженню насамперед синтаксичної семантики, що допомагає значно глибше пізнати співвідношення формально-граматичної та семантичної структури синтаксичних одиниць у їхній нерозривній єдності, але різній організації.

У структурі простого речення предикатним компонентам у їх лівобічній валентності підпорядковуються суб'єктні синтаксеми, які на формально-синтаксичному рівні виконують роль підмета або другорядних членів речення [8, с. 137]. Наявність суб'єктної синтаксеми в лівобічній позиції властива всім дієсловам української мови, виняток становлять лише дієслова з так званою нульовою валентністю [5, с. 135].

Метою пропонованої статті є виділення і докладний опис займенникових суб'єктних синтаксем як елементарних одиниць синтаксису в семантико-синтаксичній структурі речень, аналіз їх семантичних і морфологічних варіантів та функцій.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити займенникові синтаксеми з-поміж інших синтаксем; 2) визначити семантичні й морфологічні варіанти суб'єктних займенникових синтаксем та дослідити їх функції.

Відповідно до природи предикатної синтаксеми І. Вихованець виділив такі семантичні варіанти суб'єктної синтаксеми, як суб'єкт дії, суб'єкт процесу, суб'єкт стану, суб'єкт якісної ознаки, суб'єкт локативного стану, суб'єкт кількісної ознаки [4, с. 112]. Відповідно до цього суб'єктні синтаксеми позначають діяча, носія процесу, якості, кількісної ознаки, локативного стану [10, с. 197], тобто семантичні класи предикатів визначають семантичні варіанти суб'єктних синтаксем, що є основним організаційним центром семантико-синтаксичної структури речення.

Аналізуючи наукові здобутки своїх попередників О. Межов, перераховує ознаки, які вирізняють суб'єктну синтаксеми з-поміж інших іменникових синтаксем: а) суб'єктна семантико-синтаксична функція в реченні; б) лівобічна валентна позиція стосовно предиката (у системі мови); в) сполучуваність з усіма валентними класами та семантичними типами предикатів; г) активність (при предикатах дії); г) найширша семантична диференціація; д) найбільша кількість морфологічних варіантів; е) типова формально-синтаксична позиція підмета та є) комунікативна позиція теми [6, с. 5].

Серед займенникових слів суб'єктні синтаксеми представлені переважно основному двома групами – займенниковими іменниками і субстантивованими займенниковими прикметниками. Наприклад: *В селі хоч і не без добрих людей, та кожний зі своєю напастю змагається, свою біду оплакує; Сей дома був. Лежить собі у садку під грушею, люльку пихає (Марко Вовчок); І тоді я помітив, що в офіцера блищали тільки чоботи (М. Стельмах); Ти знаєш, що ти – людина? (В. Симоненко).*

Суб'єктні синтаксеми у граматичній структурі української мови мають спеціалізовані морфологічні засоби вираження (морфологічні варіанти суб'єктної синтаксеми) – називний, родовий, давальний, знахідний відмінки. Окрім того, функція суб'єкта дії може виражатися також грамемами орудного і навіть кличного (як конденсата певної структури) та місцевого відмінків [9, с. 81–94, 113–125; 2, с. 76–78, 81; 6, с. 12; 8, с. 139].

Основним семантичним варіантом суб'єктних синтаксем є синтаксема у функції суб'єкта дії, яка, залежно від конкретного значення предиката дії, поділяється на: 1) суб'єкт конкретної фізичної дії, що позначає активного виконавця дії при дієсловах зі значенням творення (руйнування), різних видів діяльності, наприклад, *руйнувати, будувати, ламати, саджати, косити, грати*, а також при дієсловах, що вказують на певний ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт, наприклад, *бити, гнути, чавити*: – *Татку, татку, хтось тарабанить у вікно, – тремтить біля сонного батька дівча років десяти (М. Стельмах); А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу (О. Довженко); А на небі хтось розкидав рожі, і жевреє синя глибина (В. Сосюра); Ворон крикливі зграї Недобру вість несуть. Хтось поламає лука, Хтось розіб'є шолом... (М. Рильський); Але ж яка біда цьому народу! Що він біду міняє на біду. Бо хтозна, чи він знайде там свободу, чи ще одну збудує слободу (Л. Костенко); 2) суб'єкт локативної дії при дієсловах руху: *іти, бігти, їхати, летіти*, переміщення в просторі (поєднують у собі значення переміщення й конкретної фізичної дії): *везти, вести, нести*, при дієсловах перехідного типу (між предикатами дії та процесу): *падати, текти, опадати, обсипатися*: *Щось таки добирається, щось іде стежечкою (І. Багряний); Дехто з Андрійового загону втік (Ю. Яновський); Я – вічний чорт. І лай мене, й не лай, Я поведу тебе в таку дорогу...; Ми йшли удвох (І. Драч); Не зрікся булави. Вона сама упала (Л. Костенко); 3) суб'єкт мовленнєвої діяльності при дієсловах *говорити, казати, розповідати*: *Кругом його дедалі більшала та більшала купа людей; довго слухали мовчки; потім хто-небудь увертав і своє слово... (Панас Мирний); За що ж, – хто-небудь попитає, – Зозуля Півня вихваляє? (І. Глібов); Хтось щось бовкне... (І. Ле); І я сказав: чужинці, дайте спокій. Не сійте зради на моїй землі (Л. Костенко); 4) суб'єкт розумової діяльності при дієсловах: *думати, гадати, вивчати, досліджувати, знати, вірити* тощо: *Все хтось про когось вигидає байку (Л. Костенко); Вони [мовознавці] досліджували питання валентних можливостей займенникових слів у структурі семантично елементарного простого речення (З наук. літ.); 5) суб'єкт психічної діяльності (сприйняття органами чуття людини) при дієсловах *чути, нюхати, бачити, слухати*: *Ніхто не дививсь (О. Довженко); Ти пахнеш, як листя весняне, Як дитинство моє полотняне... (Д. Павличко); Вночі тут ходять привиди. Я сам на власні очі бачив якись тіні (Л. Костенко).*****

Синтаксеми у функції суб'єкта процесу підпорядковуються предикатам процесу, які відтворюють динамічні неконтрольовані ситуації, пов'язані з кількісними та якісними змінами суб'єкта, вказують на його пасивність, фазовість та часову локалізованість і охоплюють такі семантичні варіанти (класи): 1) суб'єкт фізичних природних процесів при дієсловах *цвісти, в'янути, танути, рости*: **Ніщо інше рости там не могло** (Ю. Мушкетик); *Дрібний ромен, як вижовкла мережка красолька, мак і королевий цвіт, – усе цвіте і кланяється літу* (Л. Костенко); 2) суб'єкт фізіологічних процесів, що відбуваються в організмі істот, при дієсловах *старіти, хворіти, в'янути, танути* (останні живаються в переносному значенні як результат метафоричного перенесення властивостей неживих предметів на істоти): *Питав я раз його, чого він умирає, чи з морозу, чи з кого слабість перейшла на нього* (Леся Українка); **Хворіли всі в гарнізоні, хто чим** (З газети); 3) суб'єкт емоційно-психічних процесів при дієсловах *обурюватися, веселитися, сердитися, хвилюватися* та ін.: *Поки що він просто по-дурному, якось дико **зрадів** самому фактові отримання листа від Таї...* (П. Загребельний); *– Коли люблять, то неодмінно **хтось** один **мучиться і страждає**...* (С. Гуцало); **Хтось** ними **плакав, мучивсь, болів**, із них почав і ними ж і завершив (Л. Костенко); 4) суб'єкт процесів звучання при дієсловах *дзвеніти, гудіти, шуміти* тощо: **Щось** давнє так сумно в душі **забриніло**... (Леся Українка); *Та на широкому неогородженому кладовищі ... серед кількох інших похилився темний товстий хрест з осокорини, **яка** так буйно **шуміла** під тією хатою, милуючи зір усіх, хто проїжджав чи їхав старим чемерським шляхом* (Ю. Мушкетик); 5) суб'єкт локативного процесу (поєднує процес і локативний стан) при дієсловах *лежати, стояти, сидіти* і подібні. Лексичне наповнення цього суб'єкта охоплює не тільки назви істот, а й предметів – пасивних носіїв процесу. Наприклад: **Він** довго **стояв** посеред шляху (О. Довженко); *А на могилі цвіт-соняшник **стоїть**, А в могилі **щось** поховане **лежить**. Там молода мати сина поховала, Сирою землею його закидала* (Л. Костенко).

Синтаксеми у функції суб'єкта стану характеризуються ознаками пасивності та валентного зв'язку з предикатами стану. Залежно від конкретного значення предиката виділяємо: 1) суб'єкт фізичного стану людей чи інших істот, предметів, явищ природи, навколишнього середовища при предикативних прислівниках (безособово-предикативних словах, словах категорії стану): *тепло, холодно, темно* тощо та дієсловах *лихоманити, трусити, морозити* і ін.: *Прокинулася, бо **їй стало холодно*** (В. Королів-Старий); *Їй **стемніло** в очах, вона кволо, неначе підбита птаха, махнула руками й опустилася на підлогу...* (Ю. Мушкетик); *Їй [дитину] **морозило**, у неї піднялася температура* (З газети); 2) суб'єкт емоційно-психічного стану при предикативних прислівниках: *сумно, радісно, соромно, боляче, страшно* тощо: **Йому не стало страшно, а тільки сумно** (Ю. Мушкетик); **Радісно мені** (І. Драч); **Мені весело** (М. і С. Дяченки); *Чогось **мені нелегко**, Десь мій милий далеко* (Укр. нар. творч.); 3) суб'єкт інтелектуального стану при предикативних прислівниках *відомо, зрозуміло, ясно* і подібні, дієсловах *знати, вірити, вважати* тощо: **Ми не вірили** матері і захищали діда од її нападів (О. Довженко); *А ти й не знав, що серед того люду **стоїть** одна, що молиться за всіх* (Л. Костенко); *До прийняття християнства це свято [Андрія] називали Калитою. **Дехто вважас**, що воно походить від слова “календи”* (З газети); 4) суб'єкт стану-відношення при предикативних прислівниках у формах компаратива і суперлатива: *Мій **гетьмане**, наш **батьку**, наш **Богдане!** Але й **мені ж не краще** далєбі (Л. Костенко); **Мені вже краще** (З епістолярію); 5) суб'єкт емоційно-*

оцінного ставлення до об'єкта, що поєднується з двовалентними дієсловами *кохати, любити, ненавидіти*; «ці двовалентні предикати реалізують лівобічну й правобічну валентність двома іменниковими синтаксемами – суб'єктною і об'єктною» [10, с. 195]: – *Нічого в світі я так не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізросло (О. Довженко); Мені сподобалась твоя іронічність, ти не виказував її спеціально, навмисне ні перед ким... (П. Загребельний); Хто боїться густого лісу, Хто – за продати совість бісу (Р. Лубківський); Я тобі заздрю, – каже Єва (М. і С. Дяченки).*

Суб'єкт локативного стану поєднується з локативними предикатами, що передають просторові стани, процеси, ознаки предметів. До уваги беремо власне локативні двовалентні предикати, що передбачають позицію суб'єкта локативного стану й позицію локатива: *бути, опинятися, перебувати* тощо. Вони є наслідком семантико-семантичних перетворень – синтаксикалізації субстанціального локативного значення в обставинне, наприклад, простору. Інші – акціонально-локативні й процесно-локативні – відповідно зараховуємо до семантичних варіантів суб'єктних синтаксем, що виконують функції суб'єкта процесу та суб'єкта дії, про які йшлося вище. Наприклад: *Білі каштани, Світлі огні, Де б не бував я, – Люби мені (А. Малишко).* Окрім згаданих, О. Межов виділив ще кілька семантичних різновидів суб'єктів стану, зокрема суб'єкт існування/неіснування (наявності/відсутності) при предикатах *наявний, відсутній, (не) бути* (в значенні «(не) існувати»); суб'єкт володіння/неволодіння при предикатах *(не) володіти, (не) бути* (у значенні «(не) мати»); суб'єкт кваліфікативного стану; суб'єкт результативного стану [6, с. 8]: *В мене... є... граната (О. Гончар); І щось в мені таке велить збіліти в гнів до сотого коліна! І щось в мені таке болить, що це і є, напевно, Україна (Л. Костенко).*

Синтаксема у функції суб'єкта якісної ознаки співвідносна з предикатом якості і є її пасивним носієм. Семантична парадигма цього типу синтаксем охоплює: 1) суб'єкт власне-якісної ознаки, що поєднується зі здебільшого одновалентними предикатами якості, які вказують на постійну, невід'ємну ознаку предмета, тобто його природну сутність: *сильний, великий, дрібний, бідний* та інші: *Вона каже, що я щаслива, бо мені припав щасливий номер (М. і С. Дяченки); Він був високий і худий... (О. Довженко); Ти будеш вільна (Леся Українка);* 2) суб'єкт якості-відношення (охоплює семантику порівняння): *молодша, краща* і подібні. Співвідношення «предикати якості у формі вищого або найвищого ступенів порівняння є двовалентними і вимагають наявності іменникової синтаксеми у функції об'єкта порівняння» [10, с. 196]: *Знаю одну пару, вони вже 15 років одружені, вона і вища, і повніша за нього, але в них чудові стосунки, двоє гарних діток (З газети);* 3) суб'єкт якісно-модального відношення, що підпорядковується предикату якісно-модального відношення – перехідного типу між предикатами стану і якості: *Йї [державі] потрібні висококваліфіковані спеціалісти (З газети); порівняймо: Мені не треба слави, ані грошей, ані щоб сильний світу похвалив, – аби хто-небудь, мислюю возросший, до мене часом слух свій прихилив (Л. Костенко).*

Субстанціальна синтаксема у функції суб'єкта кількісної ознаки є найпериферійнішим семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми. Це пояснюється тим, що кількісні предикатні елементи тісно поєднуються з опорними іменниками та утворюють складені члени речення (здебільшого складений підмет) [4, с. 118]. Залежно від характеру предиката О. Межов виділив: 1) суб'єкт статично-кількісної (власне-кількісної) ознаки: *Їх (людей) багато (З газети); порівняймо: Це ж скільки там нового, дивовижного! (Л. Костенко);* 2) суб'єкт кількості-відношення у конструкціях із двовалентними

компаративними та суперлативними предикатами кількості-відношення: **Їх** [хлопців] **менше** від дівчат (З розмови); 3) суб'єкт кількісно-вікової ознаки: **Йому** [університету] **виповнилося** 185 років (З газети); 4) суб'єкт динамічно-кількісної ознаки у конструкціях з дієслівними предикатами, що передають значення кількісного наростання/спадання (більшати, меншати, збільшуватися, зменшуватися, наростати, спадати): **Їх** [фронтовиків] **меншає** з кожним роком (З газети) [6, с. 8].

Аналізуючи морфологічні варіанти займенникових суб'єктних синтаксем, спостерігаємо, що вони часто корелюють з їх семантичними варіантами та, відповідно, семантичними типами предикатів. Головним чинником, що зумовлює вживання граматичної форми в позиції семантичного суб'єкта, є співвідношення значення суб'єкта і предиката з граматичною структурою речення. Наприклад, агенсивність і активність дії є ознакою граматичної семантики речення двоскладних структурних схем, тоді як агенсивність і дезактивність носія ознаки властиві структурі односкладного речення. Характер семантичного суб'єкта і предиката зумовлений граматичною перспективою речення. Цей аспект є головним у дослідженні функцій непрямих відмінків, що займають позицію суб'єкта [9, с. 77–81].

Зазвичай, займенникові суб'єктні синтаксеми, що позначають активного виконавця дії, процесу, стану або носія якісної чи кількісної ознаки, утворюють семантичну парадигму, яка об'єднує займенники із вказівкою на людей (осіб), істот (тварин, птахів), а також неістот тощо й реалізуються через граему називного відмінка. Функція суб'єкта дії називного відмінка становить домінуючу, навколо якої групуються інші різновиди суб'єктності. Називний у цій функції має ознаки активності й тісного зв'язку з дією [6, с. 10]. Семантико- і формально-синтаксичні ознаки називного відмінка вмотивовані взаємокоординуючим зв'язком всередині предикативного центру речення, на цьому ж ґрунтується твердження про первинність суб'єктної функції називного відмінка і його позиційна зумовленість у граматичній структурі двоскладного речення [1, с. 17]. Первинна семантико-синтаксична функція суб'єкта називного відмінка супроводжується його первинною формально-синтаксичною функцією підмета. Остання визначається на основі предикативного зв'язку, який поєднує два головні члени речення, що однаковою мірою передбачають один одного. Участь називного відмінка в оформленні предикативного мінімуму речення виявляється в тому, що він диктує присудковій формі числа, роду та особи. Називний підметовий відмінок, входячи у предикативний мінімум речення, є також частиною номінативного мінімуму речення і конститутивною синтаксемою, беручи участь у семантико-синтаксичній організації речення [4, с. 115]: **Всі** встали. **Всі** стояли, похиливши голови; **Хто** допомагав?! (І. Багрянй) **Ходять** хвилями буруни, **хтось** могутній, вічно юний **Сипле** з неба блиски зір (Г. Чупринка); **Він** перестав ходити на вечорниці, не зачіпав дівчат і молодичь (Л. Костенко).

Семантико-синтаксична суб'єктна функція давального відмінка трансформаційно пов'язана з вихідним для нього центральним суб'єктним відмінком – називним [4, с. 115]. Проте сфера його поширення значно вужча. Давальний відмінок як морфологічний варіант займенникових суб'єктних синтаксем вживається у таких конструкціях: а) безособових (одноособових) односкладних у функції суб'єкта стану: **Мені** іноді дивно і лячно стає (М. Стельмах); **У кімнаті знову голосно засміялася. Ой, дуже весело їй, так весело, що далі нікуди** (П. Гуріненко); **Не жаль мені, кохана за тобою. Свого ж одуреного серця жаль** (Д. Павличко); б) інфінітивних та безособових односкладних

у функції суб'єкта стану-потенційної дії: *Тобі не треба родити дітей* (М. Стельмах); *Мені треба поспішати* (І. Багрянний); *Тобі вести людей* (О. Гончар); *Яке життя буде в батька, коли нікому супу зварити, і в кімнатах прибрати, і, нарешити, заговорити ні до кого* (Ю. Збанацький); в) двоскладних у функції суб'єкта стану, рідше – суб'єкта якісної ознаки: *Тоді йому була найбільша втіха* (О. Довженко); *Іду від вас. Ніч розміня століття на роки – скажеш ти: на мідяки. І буде все ж комусь душа боліти: зугубили мить, а втратили віки* (Є. Шкарівська); г) двоскладних із подвійним синтаксичним зв'язком: *Офіцерик оскаженіло заверещав, наказав їм мовчати і йти в село* (В. Винниченко); *Командир наказав їм [солдатам] стріляти* (З газети) ← *Командир наказав їм + Вони стрілятимуть*. Давальний відмінок в останньому випадку виражає складне значення адресатного об'єкта дії – потенційного суб'єкта дії [6, с. 12].

Знахідний відмінок посідає важливе місце у сфері суб'єктної семантики, але діапазон функціонування займенникових синтаксем у формі знахідного відмінка досить вузький, оскільки він стосується тільки синтаксемної функції суб'єкта стану (в односкладних реченнях) і сполучається з обмеженою групою дієслів типу *лихоманити, морозити, тріпати, трясти, трусити, нудити*, що характеризують фізичний стан суб'єкта: *Мене тіпало*; – *Не можу... – прошепотів. – Спасибі вам... і вибачте. Його страшенно нудило, й він ледве перемагав себе* (І. Багрянний); суб'єкта результативного стану (в односкладних реченнях з предикативами на *но-, то-*): *Його [ворога] знищено* (З газети); функції суб'єкта у двоскладних реченнях з подвійним синтаксичним зв'язком: *Я ж пам'ятаю його молодим* (О. Іваненко) ← *Я ж пам'ятаю його + Він був молодим* [6, с. 11]. Знахідний суб'єкта стану характеризується пасивністю та додатковим значенням об'єкта дії.

Окрім знахідного відмінка, своєю пасивністю виділяються і займенникові синтаксеми у формі орудного відмінка. Сферою поширення суб'єктної синтаксеми в орудному відмінку є безособові односкладні речення, пасивні двоскладні речення, конструкції з предикативами на *но-, то-*, двоскладні речення з предикатом, вираженим сполученням дієслова й абстрактного іменника [6, с. 11]: *Сум заволодів нею* (В. Шевчук); *Прозовий твір, написаний нею* [Л. Костенко], *викликав ажіотаж*; *Запахло новим врожаєм гречки. Повіяло ним із заходу* (З газети).

Родовий суб'єкта кількісної ознаки виступає у реченнях із предикатами кількості: *А знизу лізуть німці, їх шестеро* (В. Собко); *Горіхи! Цілі. Прекрасні. І як їх багато* (І. Багрянний). В українській мові займенникові синтаксеми у квантитативній функції є нерегулярними і непродуктивними. Найчастіше відбувається «заміщення позиції суб'єкта кількісної ознаки назвами істот, конкретних предметів тощо» [10, с. 197]: *Їх [парубків] було немало* (Панас Мирний); порівняймо: *Багато з нас додому не прийшло* (В. Сосюра).

Щодо кличного відмінка, то «первинною семантико-синтаксичною функцією кличного є функція адресата вольової дії – потенційного суб'єкта дії при імперативі, наприклад: *Озвіться, мамо!* (С. Гуцало) ← *Син попросив маму + Мама озветься. ...* Кличний відмінок виступає конденсатом суб'єктно-предикатно-адресатної структури» [2, с. 77–79; 6, с. 13]. Як зауважує В.М. Ожоган, «вокатив, з одного боку, виступає своєрідним конденсатом трансформованого речення, вказуючи на адресат, з іншого, – на потенційний суб'єкт при імперативному предикаті. ... Кореляція прономінативних лексем *ти, ви* з формами кличного відмінка власне-іменників і переймання ними на

себе апелятивної функції уможливлене вживання їх у ролі звертання» [8, с. 81]: *Ну, ви, ходіть сюди!* (Леся Українка); *Ану, ти, ворушись!* (В. Козаченко); *Гей, ви, козаченьки, – вітер в чистім полі, Научіть нащадків так любити волю* (В. Крищенко).

Місцевий відмінок зрідка виступає у вторинній суб'єктній семантико-синтаксичній функції, на яку нашаровуються супровідні локативні відтінки, і виконує вторинну формально-синтаксичну функцію лівобічного валентно поєданого другорядного члена речення [2, с. 81]: *Зала була охоплена мовчазним смутком. В ній було порожньо; В ній [душі] вирувало обурення за свій народ, за свою націю* (З газети).

Прийменниково-відмінкові форми *у (в), для, з, до, серед, між, за, на* + *місцевий, родовий, орудний, знахідний відмінок* набувають суб'єктного значення внаслідок переміщення їх із локативної або обставинної позиції у позицію суб'єкта, в якій вони виступають функціональними еквівалентами називного суб'єктного відмінка: *У нас був дід дуже схожий на Бога* (О. Довженко) ← *Вони мали діда дуже схожого на Бога; Всі йшли і не помічали, що робиться з ним* (І. Багряний) ← *Всі йшли і не помічали, що він робив; До мене підступив страх* (Р. Федорів) ← *Я злякався*.

Відповідно до класифікації суб'єктів І. Вихованця, Т. Огаренко з-поміж суб'єктних номінативних блоків вирізняє шість типів та доповнює їх сьомим типом – суб'єктною фразовою номінацією екзистенційності зі значенням буття/небуття. Отже, фразовими номінаціями, ужитими у функції суб'єктів є: суб'єкти дії: *Хто сильний, той все з себе може скинути* (В. Винниченко); суб'єкти процесу: *І поміж щедрих див мені воскресли, спогадом зігріті, усі, кого з весни любив, кого зустрів у літі* (М. Нагнибіда); суб'єкти якості: *Ознакою доброго тону було те, що слуги рукавами й полами своїх коштовних парчевих і оксамитових одерж витирали брудні тарелі при столі* (Г. Хоткевич); суб'єкти стану: *Тому тяжко, хто зло пам'ятає* (Нар. тв.); суб'єкти кількості: *Поліксена: ... Чи то ж багато є таких, що йдуть по волі й по любові? Се вже доля така жіноча слухати не серце, а волі рідних...* (Леся Українка); суб'єкти локативності: *Всіх, Що сито жували У голодних вирваний хліб, Всіх, Що словом брехливим І димом кадильним туманили мозок рабам, ... У смертельну глибіню Навіки!* (М. Рильський); суб'єкти екзистенційності: *Є такі, що тихо жити вміють, Гнуться під вітрами, як трава* (В. Симоненко) [7, с. 5–6].

Отже, займенникова суб'єктна синтаксема, передаючи зміст реальної предметності, поєднується з усіма семантичними класами і валентними розрядами предикатів. Тому загальне значення суб'єкта речення конкретизується в окремих його різновидах відповідно до типу значення і форми вираження. Найчастіше використовуються конструкції із синтаксемами у функції суб'єкта дії, який вважається основним семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми, рідше вживаються у функції процесу, стану, ознаки та кількості. Займенникова суб'єктна синтаксема стоїть у сильній для неї формально-синтаксичній позиції підмета, що позначає активного виконавця дії, процесу, стану, носія ознаки та кількості, проте може виступати і в позиції другорядного члена речення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (Функціональний аналіз) / О. К. Безпояско. – К.: Наукова думка, 1991. – 172 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К.: Унів. вид-во «Пульсар», 2004. – 400 с.

3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
5. Марченко Т. Кореляція валентності предиката й семантичної структури / Т. Марченко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т.16 – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2007. — С. 134–142
6. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Г. Межов ; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 1998. – 19 с.
7. Огаренко Т. А. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 / Т. А. Огаренко КДПУ ім.В.Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
8. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : монографія. – К. : НАН України Інститут української мови 1997. – 231 с.
9. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.01.2011

Прийнята до друку 12.02.2011

PRONOUN EXPRESSION OF SUBJECTIVE SYNTAXEMAS IN SEMANTIC-SYNTACTIC STRUCTURE OF SENTENCES

Natalia P. DZYUMAN

*Dragomanov National Pedagogical University,
Chair of Ukrainian Language,
Str. Turhenivska, 8/14, r. 7.7, 01601 Kyiv, Ukraine,
tel.: +380 (44) 4863931*

The article analyzes the subject syntaxema, formed with pronouns, in the semantic and syntactic structure of sentences and describes their semantic and morphological features and options.

Key words: syntaxema, predicate syntaxema (predicate), subject syntaxema (subject) pronoun syntaxema, semantic and syntactic structure of sentences.

МЕСТОИМЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ СУБЪЕКТНЫХ СИНТАКСЕМ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Наталья Петровна ДЗЮМАН

*Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова,
кафедра украинского языка,
ул. Тургеневская, 8/14, ауд. 7.7, Киев, Украина
тел.: +380 (44) 4863931*

Проанализированы субъектные синтаксеми, выраженные местоимениями, в семантико-синтаксической структуре предложения. Описаны их семантические и морфологические варианты и функции.

Ключевые слова: синтаксема, предикатная синтаксема (предикат), субъектная синтаксема (субъект), местоименная синтаксема, семантико-синтаксическая структура предложения.